

Innledning

Formålet med denne antologien er å rette et kritisk søkelys på forestillinger om sørlandsk kultur og identitet. Den er et innspill i debatten om hva Agder – eller Sørlandet – var, er og vil komme til å være. Historikere og forskere fra andre fagfelt stiller spørsmål ved utbredte klisjeer om hva som er typisk for landsdelen når det gjelder tankesett, holdninger og væremåte, og retter oppmerksomheten mot mangfold og motsetninger både i fortid og samtid. Gjennom åtte artikler belyses utvikling og tendenser på ulike felt – materielt, språklig, religiøst og politisk.

Hva er det som kjennetegner denne landsdelen, dette triangelformede området lengst sør i Norge? Snakker vi om Sørlandet eller Agder? Agdernavnet blir brukt om det politisk-administrative området, aktualisert i forbindelse med debatten om fylkessammenslåing. Men hvilke turister reiser til Agder? Benevnelsene Agder og Sørlandet konkurrerer stadig om hegemoniet, og gir ulik mening og ulike assosiasjoner, alt etter tema og diskurs.

Er *Agder* en region med så mange og så sterke felles trekk at det utgjør et enhetlig område – kulturelt, økonomisk og politisk? Og hva med *Sørlandet*? Kan vi si at det er et område som – til forskjell fra Agder – egentlig ikke lar seg avgrense geografisk? Dreier det seg mer om en *tilstand*? Kan *Sørlandet* forstås som et forestilt fellesskap – slik Frank Meyer beskriver det i sin artikkel, med referanse til Benedict Andersons berømte bok *Imagined communities* fra 1983? Hvis det er tilfelle, hvilke karakteristiske trekk og hvilke stereotype forestillinger bygger det på? Dette er spørsmål som vil bli belyst og forsøkt besvart i denne artikkelsamlingen.

Norsk historieforskning har i stor grad vært preget av – og styrt av – tradisjonelle geografiske rom: lokalmiljø, region og nasjon. Men forskning innenfor lokale, regionale og nasjonale fortolkningsrammer har ofte

ikke fanget opp og analysert viktige aspekter ved kulturdifusjon. Fenomener og kulturelle trekk som har hatt sitt opphav i andre geografiske områder, og som har vært del av internasjonale trender, kan dermed ha blitt tolket som unike og genuine for det området som er blitt analysert.

De siste årene har flere forskere også stilt spørsmål ved om begrepene *region* og *nasjon* er tjenlige analytiske redskaper. Både innenfor historiefaget og samfunnsfagene kritiseres nå den forskningstradisjonen som spissformulert kan karakteriseres som «metodologisk nasjonalisme og lokalisme». En diskuterer hensiktsmessigheten ved tradisjonelle geografiske inndelinger, og legger opp til studier av alternative rom på tvers av etablerte politiske enheter. Ingen av bidragsyterne i denne antologien forkaster de etablerte begrepene, men de problematiserer og diskuterer kategorier og geografiske grenser.

Som flere av artiklene viser, er det vesentlige skillelinjer innad i Agder-regionen, mellom øst og vest, mellom kysten i sør og innlandet i nord, mellom by og land. Vi finner mange grenser, basert på blant annet politisk, bygningshistorisk og språklig kultur. Viktige spørsmål er: Hvor spesielle er slike trekk for *denne* regionen? Finner vi mye av det samme også utenfor Agder, og er det spor etter internasjonal påvirkning? Og hvis *så* er tilfelle: Gir det fortsatt mening å snakke om *ett* Agder, eller *ett* Sørlandet – kulturelt og kulturhistorisk sett?

Landsdelens særpreg og karakteristiske trekk er jevnlig gjenstand for offentlig oppmerksomhet og debatt. Et viktig tema de siste årene har vært *Sørlandets omdømme*. Mange vil hevde at det som andre nordmenn forbinder med landsdelen, ikke stemmer med innbyggernes selvbilde og egne forestillinger om Sørlandet. I mediediskusjonene er den historiske dimensjonen ofte fraværende. Det er fristende å hevde at det ikke er mulig å forklare og forstå mange av de kulturelle og politiske særtrekk som påvises i dag, uten en historisk tilnærming.

Historikere analyserer hvordan mennesker og samfunn har utviklet seg gjennom tidene. Flere av dem som hevder at det gir mening å snakke om landsdelen Sørlandet og området Agder – og ikke bare som en administrativ enhet – vil finne sterke argumenter i landsdelens historie. For å forstå – og for å kunne stake ut veien videre for denne regionen – er den historiske dimensjonen nødvendig.

Frank Meyer innleder artikkelsamlingen med å rette søkelyset på begrepet *kollektiv identitet*, og han spør: Hvordan kan vi tenke oss nasjonale og regionale identiteter? Han påpeker at mange har stilt spørsmål ved om en i det hele tatt kan snakke om kollektive identiteter i vår postmoderne, globaliserte verden. Likevel holder han fast ved at det finnes kollektive identiteter, at de kanskje er midlertidig svekket, men ikke døde. Kollektive identiteter har hatt stor betydning på nasjonalt nivå, men også regionalt.

I neste artikkel drøfter *Berit Eide Johnsen* hvordan sørlendingen har blitt framstilt som kulturell – og særlig maritim – stereotypi på 18- og 1900-tallet. Hun viser eksempler på hvordan Sørlandet og Sørlandskystens innbyggere har blitt presentert i skjønnlitteraturen, i turistmagasiner og andre medier, på festivaler og ellers i offentligheten. En hovedkonklusjon er at forestillingene har blitt påvirket av sosiale og økonomiske forhold: veksten i skipsfarten fram til slutten av 1800-tallet, den påfølgende tilbakegangen rundt forrige århundreskifte og turismens vekst på 1900-tallet. Hun viser også hvordan *sørlendingen* framstår som kulturell stereotypi i dag, og hvordan de tradisjonelle forestillingene har blitt utfordret de senere årene.

I den tredje artikkelen fokuserer *Jan Henrik Munksgaard* på en særegen del av Agders kulturgeografi, nærmere bestemt landsdelens byggeskikk før 1850. På grunnlag av det materialet han presenterer, kan han peke på noen klare, kulturgeografiske trekk. På samme måte som Agder kan betegnes som et overgangsområde mellom vestnorsk og østnorsk natur, finner han også at landsdelen er et overgangsområde når det gjelder byggeskikkens geografi. Byggeskikken er annerledes i vestre Vest-Agder enn i østre Aust-Agder, konstaterer han, og arkitekturen på Sørlandskysten skiller seg fra den i heiområdene i Åseral og Setesdal. Han finner både en øst-vestlig og en nord-sørlig kulturgrense, og videre en bygningshistorisk reminisens som han forklarer med *nunatakteorien* – etter ordet *nunatak* som på grønlandsk betyr en isfri fjelltopp som rager opp over innlandsisen.

Rune Røsstad drøfter egdemålet i tale og skrift under tittelen «ei forteljing om mangfald». Sammenliknet med en del andre land har det språklige mangfoldet på Agder vært nokså marginalt. Likevel konkluderer han med at Agder har hatt markerte skiller og stor språklig variasjon, og at dette har

mange årsaker. Ikke minst peker han på ulikheter i holdninger og levesett. Variasjonene kan på den ene siden sees som resultat av og symptomer på sosiale og kulturelle bevegelser i samfunnet. Noen språklige skiller går helt tilbake til middelalderen, og de står ennå ved lag. Andre språklige skiller er borte eller sterkt redusert som følge av nye samfunnsendringer. Slik endres språket, konkluderer han, på grunn av ytre, heterogene forhold. Men variasjon kan også gjøre oss ulike ved at vi betrakter oss som forskjellige fordi vi taler eller skriver ulikt. På Agder finner han begge fenomener.

Björg Seland tar for seg to folkebevegelser i landsdelen, den første med bakgrunn i det tidlige 1800-tallets lavkirkelige pietisme, den andre grodd ut av det sene 1800-tallets nasjonale reising og politiske liberalisme. Det dreier seg med andre ord om bedehus og vekkelseskristendom kontra forsamlingshus og frilynte ungdomslag. Samlet sett dreier det seg om periferiens motkulturer. Hun finner at disse bevegelsene konkurrerte målbevisst på et marked for livssyn og kulturelle verdier. I tiden rundt forrige århundreskifte kvasset den ideologiske striden seg til, og langt inn i etterkrigstiden var motsetningene så sterke at det gir mening å snakke om en kulturkamp mellom den kristelige og den frilynte bevegelsen. På Sørlandet hadde den kristelige bevegelsen de mest solide ankerfestene. Likevel konkluderer Seland med at vi ikke skal undervurdere betydningen av den første organiserte opposisjon mot pietismen. Brytningene peker fram mot dagens mer pluralistiske samfunn.

Helge Røed karakteriserer Sørlandet som «det politiske annerledeslandet». Det finner han grunn til fordi det partipolitiske mønsteret avviker svært mye fra landsgjennomsnittet. I sin artikkel analyserer han mangfoldet og motsetningene i det partipolitiske mønsteret, og påviser avvik som går helt tilbake til massepolitikens gjennombrudd i begynnelsen av forrige århundre. Han analyserer også partipolitiske mønstre innad i regionen, og understreker at det er store variasjoner, ikke bare mellom Aust- og Vest-Agder, men også mellom kommuner og innenfor den enkelte kommune. Men han ser også sterke fellestrekk i landsdelens partipolitiske mønster. Nasjonale svingninger fra valg til valg finner han også igjen på Sørlandet, men de systematiske avvikene fra landsgjennomsnittet består. De viktigste særtrekkene ved det partipolitiske mønsteret på Sørlandet er en betydelig svakere oppslutning om Arbeiderpartiet enn i landet som

helhet, og en betydelig sterkere oppslutning om Venstre, og senere Kristelig Folkeparti, enn landsgjennomsnittet.

Hva viser Agders historie om kvinner og likestilling? *Anne Tone Aanbys* artikkel tar for seg dette temaet i et historisk perspektiv. Hun baserer seg på materiale fra Aust-Agder på 1700- og 1800-tallet, med eksempler både fra bondesamfunnet og borgerskapet. Som ellers i Norge var arbeidslivet på Agder mannsdominert, men i hovedtrekk var det ikke kultur for å stenge kvinnene ute fra arbeidslivet i det førindustrielle samfunnet. Kvinnelig deltaking på mannlige arenaer var særlig knyttet til oppgangstider og til overklassen. Det var først og fremst i mennenes fravær at kvinnene fikk utfolde seg. Aanby viser at arbeidslivet i Aust-Agder i tidligere tider kunne gi rom for kvinner i lederposisjoner. Skal vi finne forklaringer på manglende likestilling i arbeidslivet i dag, må vi lete på et bredere felt og se etter andre sammenhenger enn historiske tradisjoner for arbeidsdeling, konkluderer hun.

Stein Gauslaa oppsummerer artikkelsamlingen med noen betraktninger om den identitetsforvirrede sørlending. Han antyder at det finnes noen holdninger der ute blant oss, i retning av at «vi har det jo så greit som vi har det». Så kanskje ligger det noe her, en resignasjon som kan være omfortolket til avslappethet, og som ytterligere forvirrer vår identitet. Men kanskje har vi ikke noen enhetlig identitet når det kommer til stykket, funderer Gauslaa videre. Politiske og kulturelle forskjeller mellom øst og vest, sør og nord kan tyde på at vi ikke har en slik felles identitet vi som sørlendinger trodde vi hadde.